

CASA ȘCOALELOR
BIBLIOTECA PEDAGOGICA
No 923.

CASA ȘCOALELOR
BIBLIOTECA PEDAGOGICA
No 923.

ROMANII

CĂLĂTORII

DE

IOAN KALINDERU

Doctor în drept de la Facultatea din Paris, Membru al Academiei Române,
Membru al Societății Geografice Române

BUCURESCI

STABILIMENTUL GRAFIC I. V. SOCECŪ

Strada Berzi, 59

1895.

ROMANII

CĂLĂTORI

DE ACELAȘ AUTOR :

- Despre ne-retroactivitatea legilor*, 1 Vol. in-8°.
- Essai sur les sources du Droit Romain*, 1 Vol. in-8°.
- Notiță asupra Societăților prin acțiuni după Codul general de comerț german*, broș. in-8°.
- De la compétence des Tribunaux dans toute contestation relative aux biens mobiliers qu'un Etat étranger peut posséder en Prusse*, broș. in-8°.
- Memoriu asupra transferării scaunului Societății Acționarilor Căilor Ferate din Berlin în București*, broș. in-8°.
- Droit Prétorien et Réponses des Prudents*, 1 Vol. in-8°.
- Consiliul Impăraților la Roma și la Constantinopole*, 1 Vol. in-8°.
- Etude sur le régime municipal Romain*, broș. in-8°.
- Studiu asupra legii celor XII Tabule*, broș. in-8°.
- Notice juridique sur un Testament*, broș. in 8°.
- Viața municipală la Pompei*, 1 Vol. in-8°.
- Observațiuni în procesul cu moștenitorii I. Otteteleşanu*, broș. in-8°.
- Doi antagoniști Romani*, broș. in-8°.
- Episcopul Melchisedec*, broș. in-4°.
- Vilegiatura și reședințele de vară la Romani*, broș. in-8°.

In lucrare :

De la compétence des tribunaux dans les procès contre les Etats et les Souverains étrangers.

BIBLIOTECA PEDAGOGICA
No 9223-

CASA ȘCOALELOR
BIBLIOTECA PEDAGOGICA
No 9223

30619 sublet

Dr

ROMANII

CĂLĂTORI

DE

IOAN KALINDERU

Doctor in drept de la Facultatea din Paris, Membru al Academiei Române,
Membru al Societății Geografice Române

BUCURESCI

STABILIMENTUL GRAFIC I. V. SOCECŪ

Strada Berzi. 59.

1895.

159721

1956

BIBLIOTECA
COTA 30 619

ca 412/08

B.C.U. Bucuresti

C159721

Estras din Buletinul Societății Geogr. Române (Anul XVI, Trim. I și II, 1895.)

ERRATA

- Pag. 23 rîndul 16: *Tibru* citiți **Tibur**.
> 31 > 25: *basoreliv* > **basoreliev**.
> 26 > 21: de la *Nu putem*, etc., începe un rînd nou.

394(37)

ROMANII CĂLĂTORI

Pe când centralizarea guvernământului la Roma impunea călătoria neîncetate provincialilor din toate părțile Imperiului, care erau într'una pe drumuri, ducându-se spre capitală sau întorcându-se; pe când aceștia și cu străinii mai veneau, în șiruri atrași de splendoră, de numărul și de frumusețea monumentelor, de renumele serbărilor și artiștilor, la rîndul ei, Roma se răspîndea în lume. Trebuința și gustul călătoriilor; nu sunt vre un caracter exclusiv al timpurilor moderne. Mai cu seamă spre începutul erei imperiale, Romanii luau din ce în ce mai mult pasiunea călătoriilor și simțiră neastîmpăratul dor de a cerceta vastul domeniu cucerit cu arme de părinții lor.

Căile frumoase, deși strîmte, dar de o minunată soliditate, pavate cu lespezi mari, care le întinsese peste tot imperiul, păreau și ele a 'i invita la acesta; hărți ale drumurilor, exacte și comode, pe care erau însemnate direcțiunile, distanțele diferitelor localități între ele, și până și locurile unde se puteau petrece nopțile, contribuiau a înlesni excursiunile. O descoperire, făcută din întâmplare la 1852, arată cât era de generală întrebuințarea acelor hărți.

În urma săpăturilor făcute în localitatea Vicarello¹⁾, pe lacul Bracciano, s'au găsit trei vase de argint, în forma colónelor miliare²⁾; cu un itinerariu complet de la Gades (Cadix) la Roma, arătând toate stațiunile și distanțele.

Din mie în mie de pași (1481 m. 75) se ridicau pe căile imperiale pietre miliare, care purtau indicațiunea distanței de la Roma și a stațiunilor celor mai apropiate. August aședă pe Forum la unghiul numit al Rostrelor, între templul Concordei și al lui Saturn, o miliară *de aur* de la care se socotiră toate distanțele.

1) Vicarello, în antichitate *Aquae Apollinares*, e un sat de 1330 de locuitori, la 13 kilometri de Pisa.

2) Stâlpi miliari romani s'au găsit la noi la Slăveni (Teleorman) și la Copăcenii (Ilfov).

Totul ne face să credem că vasele mai sus menționate, de epoce diferite, erau darul unor Spanioli, care arătau ast-fel recunoștința lor pentru izvoarele care le redase sănătatea. Diferința datelor pare a ne arăta o fabricație neîntreruptă a acelor vase, care de altminteri nu vor fi provenit totdeuna din Spania. Faptul săpărei itinerariilor pe vase, arată îndestul că se aprecia folosul lor. Pe lângă acele descrieri se adăogeaă arătări despre toate lucrurile demne de a fi vădute, notițe istorice pentru uzul călătorilor, cum se vede în *Călăuzele* moderne. Astfel era compus de exemplu un itinerariu de la Bordeaux la Ierusalim, redactat pe la 333 d. Chr. pentru pelerini și care conținea, pe lângă noțiuni istorice, despre acest din urmă oraș și împrejurimile sale, date privitoare la istoria profană și la istoria naturală a acelor țări.

De acelaș fel și anterior acestuia este *Itinerarium provinciarum*, dis al lui Antonin Piu, care a domnit de la 138 la 161.

Călătoriile Romanilor, deși lipsite de feericul ajutor al *aburului*, — această invențiune așa de nouă încă — erau aproape așa de repeși și de dese ca ale noastre, acum 80 de ani.

Exista posta cu cai a Statului, și întreprinderi publice puneau la dispozițiunea publicului trăsuri de toate dimensiunile¹⁾, de toate formele, cu 4 sau cu 2 roți (*rheda*, ci-

Stilp miliar

1) Căruțele de persoane aveau, precum se vede din urmele ce le-au lăsat pe pietre, o lărgime între roate, de 0,90 cm.

sium), lectice, unde se putea citi, scrie saŭ juca cu zari. acele căruțe se găseaŭ în apropierea otelurilor. Se puteaŭ asemenea găsi cai saŭ catări, de la asociațiile numite *Collegia jumentariorum, cisiariorum*, care aveaŭ un mare număr de acele animale la dispozițiunea clienților otelurilor.

Arcera, după Ginzrot (Wagen u. Fahrwerke, tab. 19, 2).

Cisium, trăsură ușoră.

Ȋiceam că se întrebuițaŭ lectice ; ele erau mijlocul de transport preferit de femeile cu stare și Niculae Damaschenul în *Vita sua* ne spune că Julia, femea lui Agrippa și fiica lui August, în călătoria ce o făcea în lectică la

Lectică, după desenul dat de Ginzrot (Wagen und Fahrwerke, vol. II, tab. 65).

Illium, era într'o nópte să se înnece în Scamandru saŭ Xanthe (Kirke-Keuzler), care se umflase pe neașteptate. Agrippa, mâniându-se când află că locuitorii orașului nu dase ajutor soției sale, le impuse — de și nu fusese înștiințați de venirea ei — o amendă de 100.000 de dinari, care apoi li se iertă, însă numai prin

mijlocirea lui Damaschen și prin rugămintele Regelui Irod.

Să nu credem că călătoriile cu trăsură și mai ales cele cu cai erau încete, din contra, se făceaŭ câte 8 kilo-

metri pe oră cu poșta și Suetoniū ne învață că Cesar percurse 800 de mile, distanța care desparte Roma de Ronul, în mai puțin de 8 zile.

Orațiu spune în satira în care povestește călătoria sa la Brindisi, că ómenii ceva mai grăbiți făceau 43 de mile (67 de kilometri) într'o zi. Călătoria cea mai repede care se cunoște, este însă cea a lui Tiberiu, care se duse de la Ticinum (Pavia), în Germania la Drusus, care căduse bolnav acolo. Drumul acesta de 200 de mile, îl făcu prin Retia încă pe jumătate barbară, în 24 de ore, schimbând de mai multe ori caii și cu o singură călăuză. Pliniu cel bătrân merge mai departe, după dēnsul, acel împărat ar fi făcut mai bine de trei ori acea călătorie întrégă în trăsură, fără a schimba caii; lucru de necređut.

Ori cum, aceste rezultate ne arată îndestul că posta publică, data înființării căreia nu se știe, dar de care ne vorbește întâi Titu Liviu, așa cum o reorganizase August, ajunsese la o mare perfecțiune relativă. Acest împărat împărți afacerile privitoare la poștă (*cursus publicus*) în *angariae*, termen sub care se coprindea transportul scrisorilor oficiale, al funcționarilor și particularilor cu autorisație și *parangariae*, adică rechizițiunile și cheltuelile necesitate de acest serviciu, care cădea în mare parte asupra proprietarilor și comunelor de pe drumurile percurse de poștă.

Dar ori-care ar fi fost repeđiciunea călătoriilor, publicul nu căuta de regulă să profite de ea, de óre ce dorea să se opréscă la locurile bune, la acelea care înfățișau óre-care interes și care puteau atrage curiozitatea.

E de observat că particularii nu aveau dreptul să se foloséscă de serviciul regulat de poștă, ci înlesnirile acestuia erau rezervate numai persónelor înzestrate cu o permișiune a împăratului, fórte puține la număr, și funcționa-

rilor imperiului, care monopoliza acea întocmire în interesul său. Poșta a rămas în tot timpul la Romani, în principiu, un mijloc de dominație (*instrumentum regni*).

Ca un exemplu de severitatea cu care această regulă era păzită sub Impărații cei buni, se citează că sub Marcu Aureliu, Pertinax, care mai târziu ajunse și el împărat, și care fusese numit guvernator în Orient, fu întâmpinat la Damas de guvernatorul de acolo, care ceru să-i arăte ordinul care 'l autoriza să se servescă de poștă. Pertinax trebui să mărturisescă că 'l uitase în graba plecării și fu silit să 'și urmeze călătoria pe jos, sau cum putu.

Trebue să notăm că imensitatea imperiului roman silea guvernul central să aibă mereu pe drumuri o mulțime de funcționari și de arendași de biruri, care se duceau să administreze toate acele depărtate provincii. Ba și corpurile de armată schimbau des garnizóna și centurionii mai ales erau mutați din legiune în legiune, precum se vede bine în recenta scriere a lui J. Jung : Fastele Daciei. Acesta e foarte probabil temeiul pentru care poșta Statului nu era de cât prin excepțiune accesibilă publicului.

Mai târziu, Traian reorganiză serviciul poștelor. El era monopolizat, precum am dis, de guvernul, care impunea sarcinile sale provinciilor îndatorate se întreție olacuri. Funcționarii Statului profitând singuri de acel serviciu, trebuia neapărat să se introducă în el abuzuri. Pentru a le curma, Traian înființă *praefecti vehiculorum*, care asigurau împărțirea dréptă a cheltuelilor necesare.

Încă de la înființarea poștelor, dar mai ales de la Adrian, care făcu și el o reorganizare, se dădea permisiuni (*diplomae*), în numele împăraților, unor particulari. Cu acestea, călătorul avea drept la transport, mâncare și adăpost, în stațiuni. Cea mai mare parte a acestor cheltueli cădea

în sarcina comunelor mărginașe ale drumului, de și mai târziu Septimiu Sever puse în teorie cheltuiala în sarcina Statului.

Funcționarii înalți, proconsuli, procuratori, etc. aveau drept la un număr determinat de *vectiones*, călătoriile gratuite, pe an. Regulile stabilite în această privință în Imperiul de Orient se găsesc în *Notitia Dignitatum*. Prefecții pretoriului și magistrii oficiilor imperiale aveau singuri dreptul de a da permisiuni (*vectiones emittere*) funcționarilor. Constantiu, fiul lui Constantin, aduse cu *diplomae* extraordinare 400 de episcopi la conciliul din Ariminum (Rimini).

Iulian desființă toate serviciile postale, care fură reorganizate tocmai de Teodosiu. Codicele acestuia (secolul al V-ea) enumeră trăsurile cu care se servea poșta: *rheda, vereda, carpentum, birota*; pentru transporturi mari *clabula*.

Călătoriile, fie pe jos, fie călare, par a fi fost foarte numeroase. Ast-fel Orațiu vorbește de o excursiune la Tarent ce o făcu pe un catâr. Eată cum se exprimă în una din satirele sale, adresată lui Mecena. «Dacă 'mi vine astă-đi chiar, dorința de a merge la Tarent, încalic îndată catârășul meu, și iată-ne, eū cu traista mea, umblând de o potrivă și fără multă grijă de a nu rani pe bietul dobitoc. Căci nu mă tem ca să mi se strige în cale; «O, sgîrcitule» și să mă confunde cu Tilliu, un pretor care nu se rușinează când se duce la Tibur, să tîrască după dînsul cinci nenorociți sclavi, încărcăți cu cazanele».

În călătoriile cu trăsura, pentru care se cerea un oarecare număr de ڃile, se transportau și sclavi, de obicei de asemenea în trăsură. Pe vremea lui Seneca, persoanele bogate nu se prea hotărau să călătorească fără un alaiū nu-

meros și servitori încărcăți cu bagage. Intr'o călătorie la Lanuvium, Patria lui Antonin Piul (ađi Civita de Lavigna, Milon luă cu densusl un mare număr de servitori. Marcu-

Antoniu călătoria tot-dauna cu o pompă imensă care amintea cea orientală. Neron nu călătoria nici odată cu mai puțin de o mie de care cu catări potcoviți cu argint, iar conducătorii catărilor, servitorii călări și pe jos purtau costume strălucitoare.

Rheda, după cum și o reprezintă Ginzrot.

Cu totul alte gusturi avea modestul Traian: nu putea să sufere alaiurile pompoase. El hotărî să se publice o situațiune comparativă a cheltuelilor sale și ale lui Do-

Călători cu *carpentum*.

mițian care părea a imita pe Neron. Pliniu cel tînăr laudă cu drept cuvânt modicitatea traiului său și declară că opi-

niunea ce Romanii 'și vor forma de moravurile acelor duoi împărați va fi întemeiată pe risipa nebună a unuia și pe stricta economie a celui-l'alt, mai cu seamă în călătoriile lor.

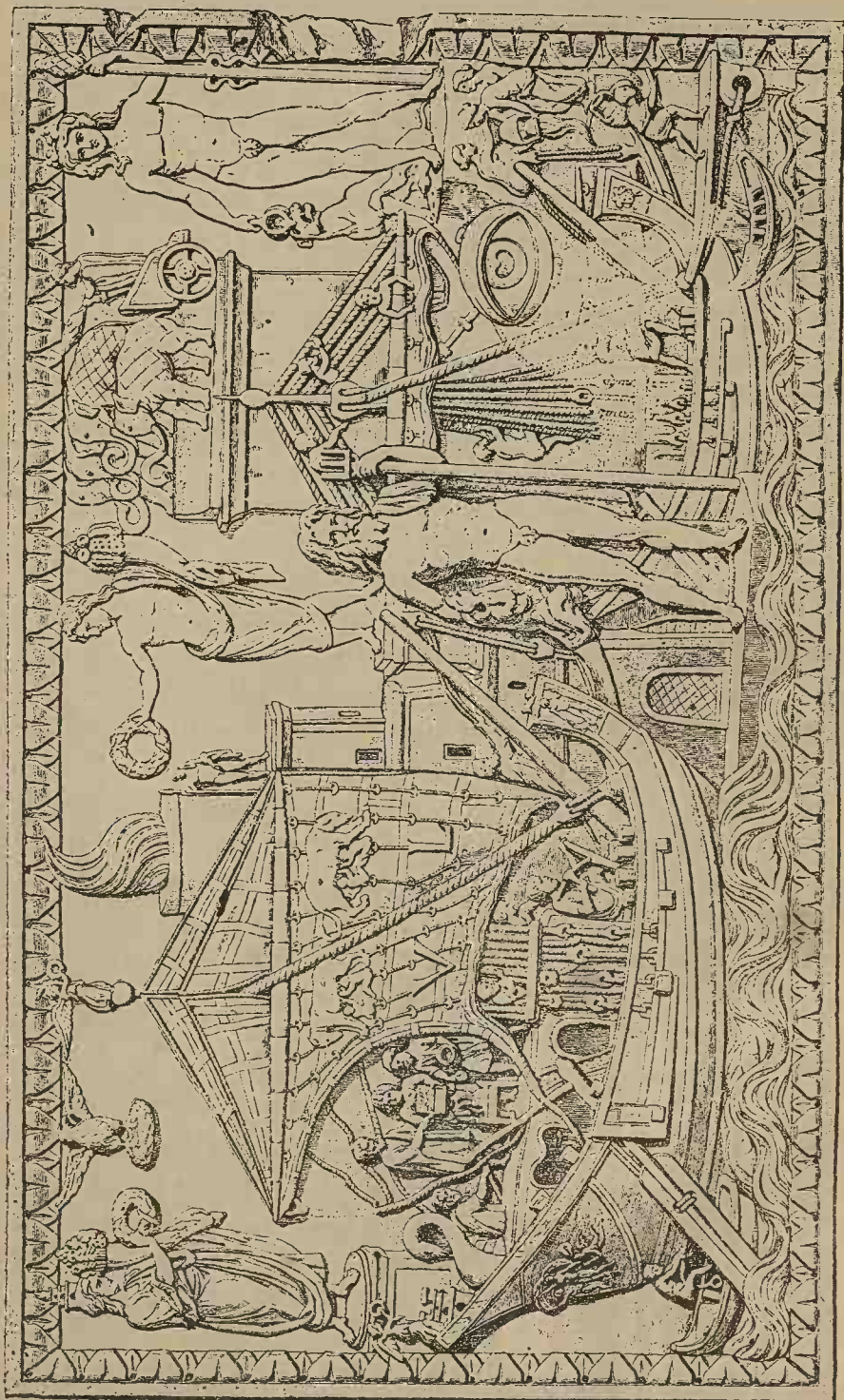
«Pe lângă membrii familiei imperiale «mai ȳic d-nii «Trawinski și Riemann, în a lor «Viața antică la Romani» «persoanele bogate țineau să împodobească trăsurile și caii «lor cu un lux neasemuit; ei transportau vase și tacămuri «precioase de masă, tapete luxoase și luaă escorte de că- «lăreți numiți, de negrii, cai de călărie și o mulțime de «slugi și de sclavi, pentru serviciul special și personal al «stăpînului.»

Numărul și importanța trăsurilor și al carelor provenea și din înmulțirea sclavilor și din lipsa de înlesniri la oteluri, precum vom arăta mai jos, căci otelierii său hangiii de cele mai multe ori, nu erau în stare de a satisface cerințelor unor vizitatori așa de bine înzestrați cu averi.

Călătoriile pe mare erau în genere bine organizate și repeși, cu toate acestea marea nu era tot-dauna așa de sigură ca drumurile pe uscat, cum vom arăta. Ele nu prea se făceau de cât primă-vara, vara și în prima jumătate a toamnei; după epoca aceea vasele se întorceau toate la portul de plecare, dacă nu cum-va rămăneau la iernat în străinătate.

Navigațiunea, întreruptă de la 11 Noemvrie la 5 Martie reîncepea la această din urmă dată. Se scoteau vasele, pe care cei vechi le adăposteau în timpul inacțiunii pe uscat. Trebuiau motive puternice pentru a înfrunta iarna pericolele drumului, la care se expuse de exemplu Ovidiu exilat, când trebui să plece la Tomi în Dechemvrie și suferi așa de mult din cauza furtunelor.

Anticii se temeau de furtunile iernei, nu numai pen-

Basoreliev din Ostia înfățișând două vase de comerț.

tru că întrebuițaă adesea vase nepodite, dar și pentru că puteaă se-î arunce departe de coaste, unde din lipsa de busolă, nu mai găseaă drumul de cât când se limpezia cerul, așa în cât puteaă vedea steaua polară.

În Mediteranea, se călătorea adesea noaptea, mai cu seamă pe coasta occidentală a Italiei. Apostolul Sfântul Pavel ajunsese pe mare într'o singură ăi, de la Rhegium (Reggio) la Puteoli (Pozzuoli). Când era vântul priincios se putea duce cine-va în cinci ăile de la Corint la Pozzuoli. Porturile cele mai mari ale Romanilor pe Mediteranea erau acelea unde erau staționate flotele militare și unde veneaă flotele de transport (v. figura) care aduceaă, din Egipt mai cu seamă, grăul care se împărțea Romanilor. Ostia era pentru aceste două cause, și în urma lucrărilor importante făcute de Claudiu și Traian, unul din cele mai însemnate porturi.

După Pliniu drumul de la Ostia la Gades (Cadix) se făcea în șapte ăile, până în Spania citerioară în patru și de la Forum Julii (Frejus) în trei, din Africa chiar în două. De la Palus Meotidus (Marea de Azof) vasele încărcate, dacă aveaă noroc în călătoria lor, veneaă adesea la Rhodos în ăce ăile. Prefectul Galeriu sosi în șapte ăile de la strîmtoarea Siciliei la Alexandria, și de la Puteoli la acest din urmă oraș în două-spre-ăce ăile. Cu un vânt foarte bun, un vas putea să parcurgă două sute două-ăeci și două kilometri într'o ăi.

Tot așa era, acum cât-va timp, serviciul ce 'l făceaă vapoarele Lloydului Austriac. Neron, care urmărea adesea planuri mărețe, avu ideia pentru a scurta călătoriale sale, să străpungă istmul Corintului, și începu chiar executarea acestei lucrări. Se deschidem aci o paranteză. În genere lui i se atribue prima idee a acestui plan, aceasta însă nu e exact.

În adevăr, încă din secolul al șaptelea înainte de Cristos, Periandru, tiran al Corintului, se gândi să facă aceasta. Ideia ademini și pe Demetriu Polioret, dar inginerii îl sfătuiră să nu facă aceasta, asigurându-l, cum ne țice Strabon, că după măsurătorile lor, se convinseseră că nivelul golfului Corintului era mai ridicat de cât al golfului Eginetic, așa că tăindu-se istmul care le despărțea, Egina ar fi rămas sub apă, împreună cu toate insulele din jurul ei. Cesar voi să dea urmare proiectului, și fără pumnalul lui Brutus, ar fi făcut-o. Și Caligula fu ispitit de această idee. N'avu însă gloria s'o îndeplinească. Neron se încercă serios s'o execute. Din ordinul său, procuratorul Greciei îi prezintă o sapă de aur, cu care împăratul începu în persoană săpăturile, și apoi se întoarse la Corint, convins țice satiricul Lucian, că întrecuse isprăvile lui Heracle. Se regăsesc și acum câte-va urme ale lucrărilor ordonate de Neron.

Superstițiosul Pausanias se arată indignat de ideia că aș putezat oameni să încerce a șchimba natura, făcând o strîmtoare acolo unde ea pusese un istmu.

Lucian, mai luminat, aprobă planul lui Neron, a cărui executare ar fi fost așa de folositoare comerțului. În vremea lui Adrian, filosoful Atenian Herodiu Atticul, destul de bogat pentru a încerca o operă, față de care chiar guverne ar fi putut să se dea îndărăt, fu oprit s'o încerce numai de frica de a deștepta gelozia imperială.

Era rezervată epocii noastre îndeplinirea și a acestei prea folositoare întreprinderi, acum deja sfârșită cu fericire.

E probabil că călătorii venind din Italia se hotărau câte odată să treacă acel istmu pe uscat, precum făcu Ovi-

diu când se îndreptă spre Marea Egeă, care se îmbarcă mai departe la Kenchreae, portul oriental al istmului, unde închiria vasul *Minerva* și urmă calea sa spre Tomi. De acolo scrise melancolicele versuri:

*Dum tua pervenit, dum littera nostra recurrens
Tot maria ac terras permeat, annus abit.*

(Până când să 'mi vie scrisoarea ta, și să primești pe a mea o să treacă un an).

Am amintit până acum în două rânduri de călătoria lui Ovidiu. Acel mare poet e acum al nostru, căci osămintele sale sunt adăpostite în pământ românesc; poetul nostru l'a cântat, și Tomi—Constanța de astăzi,—îi a ridicat un monument. Să 'i consacram deci câte-va rânduri.

Ovidiu nu plecă din Roma de cât exprimându-și disperarea într'o dureroasă elegie. El era exilat la Tomi, adică aproape la sêlbatici, într'o țară care era atunci una din cele mai triste ale lumii. Trebuia să se supue și după ce străbătuse marea Adriatică și fusese aruncat din nou de o furtună pe coastele Italiei, de care părea că nu se putea despărți, continuă cum am șis călătoria sa de la Kenchreae pe un alt vas, de a lungul Cicladelor și coastelor Asiei Mici.

El sosi la Tomi singur, părăsit de amicii sêi și de soție, pe care o regretă în toți cei opt ani, cât ținu exilul sêu, în jalnicele epistole, întitulate «*Tristia*». Se știe că în acele scrieri se rógă de soția și de amicii sêi, ca ei să 'i implore iertarea de la August. Zadarnice rugăciuni, care totuși făcură ca să nu'l uite lumea, acea lume care, vai, *adoră succesul și urăște pe proscriși*.

Ovidiū are rêul gust de a amesteca prea multă mitologie în plîngerile sale și nu pare a simți tocmai tare

nenorocirea sa, el alérgă după spirit și nu pare nici o dată serios mișcat.

În fine pentru a 'și uita întristarea, începu se facă versuri în limba țării, pe care o învățase.

Se plânge (*Tristia* libr. III eleg. 14-a) că 'și uită limba și că a învățat pe acea a Geților :

«Et videor geticis scribere posse modis».

care o găsește grosolană și nedemnă de spiritul său (*Tristia* lib. III, eleg. 9 și 10) :

«Inter inhumanae nomina barbariae»

«Quam non ingenio nomina digna meo!»

În epoca aceea limba latină nu era cunoscută în acea extremitate a Daciei :

Unus in hoc populo nemo est, qui forte latine
Quaelibet e medio reddere verba queat.

(*Trist. lib. V, eleg. 7-a.*)

Adaogă cu melancolie că s'a desvêțat, prin lungă neîntrebuințare, de limba latină :

« . . . jam desuetudine longa».

«Vix subeunt ipsi verba Latina mihi».

(*Trist. lib. V, eleg. 7-a.*)

El intră în relațiuni cu un rege get Cotys, care scria poesii, învăță limba Geților și deveni, precum ne spune, chiar popular printre dênșii și cântă laudele lui August în poeme getice, întocmite după prosodia latină :

« . . . Getico scripsi sermone libellum »
 « Structaque sunt nostris barbara verba modis ».

Ce precioase ar fi acele scrieri în limba Geților sau Dacilor, ale lui Ovidiu! Perderea lor e ireparabilă pentru istoria aceluï neam, care n'a avut parte să ne lase nici o amintire literară.

Senatul și poporul din Tomi, cu totul mândri că au câștigat un poet așa de mare, îi acordară scutirea de toate sarcinile. 'I votară chiar o corónă; modestia sa îl făcu însă să nu primescă acea onóre. Ovidiu supraviețui lui August și reîncepu să supere cu plingerile sale ritmate pe succesorul aceluia, pe Tiberiu, care fu tot așa de neînduplecat ca primul împărat și 'l lăsă să móră în exiliu.

Cu totă abundența talentului său, acest poet de curte nu știu nici să prevadă disgrațierea sa, nici să 'și obție ertarea.

Revenind la subiectul nostru, amintim că diceam că calea mării nu era tot-d'auna sigura, nu numai din cauza furtunelor, mult mai teribile pentru vasele mici și mai tot-d'a-una neacoperite, sau acoperite numai în parte ale anticilor, ci încă, dacă nu din cauza piraților, care în epoca lui Pliniu cel tînăr, încetase de mult de a fi un flagel general, din cauza unui alt-fel de criminali, căutătorii de nave sparte care adesea provocau catastrofe prin focuri înșelătore, sau le făceau mai grele, dându-și aparența de a veni în ajutorul nenorociților navigatori.

Pe pământ, alt flagel aștepta pe călători, tilhării; dar cu toate aceste pericole, cum țice la Fontaine :

« Le désir de voir et l'ardeur inquiète l'emportaient ».

Acei tilhari se recrutau din soldați dezertori, sclavi fugiți, gladiatori, și în fine din ómenii — numeroși atunci ca și acum — care preferau furtul, cu pericolele sale, dar care putea să-i îmbogățească într'o singură zi, muncei încete care nu satisface de cât nevoile lor zilnice. Sub Septimiu Sever, un óre-care Felix Bulla, cu șese sute de tovarăși, punea bir peste tota Italia. Acest al doilea Samson, își găsi însă ca și cel din Bibliă, o Dalila, și trădat de o femeie își sfârși viața, sfîșiat de fiare în Circ.

Ceea ce provoca călătoriile, era cosmopolitismul care, cu toate urmările sale foarte neplăcute, era la modă în epoca imperială. Poeții Lucan, Claudian, Prudentiu poetul creștin, celebrau acest nou spirit. Iacă ce scria la finele Imperiului; Claudian în al său *Elogiu lui Stilicon*:

«Regină prin legi ca și prin arme, dacă ea (Roma) și-a întins imperiul peste toți ómenii, incinta sa a fost pentru toți légânul dreptului. Ea a fost cea d'întâi care, mai puțin stăpână de cât mamă, a deschis sînul său pentru învinși, încălzind genul omenesc prin comunicarea sufletului său divin, făcând *cetățeni* din cei care 'i învinsese, unind cu sine printr'o pioasă legătură țările cele mai de pãrtate. Toți câți suntem, datorim paciniceii sale dominațiunii că *găsim pretutindenii patria*. Fără a eși din țara sa, Romanul poate cerceta Thule, acel sfârșit al pãmântului, el poate să bea după voia lui în fluviile romane saũ apa Orontului saũ a Ronului; locuitorii ai universului, Ei datorim că nu suntem toți de cât *o singură națiune*».

Vedem cum s'a întins vechia iubire a Romei, cum nu se mai aplică unui oraș, nici chiar unei țări — Italia — ci întreg universului cunoscut. Cu mult înainte acestui poet, Seneca, un filosof care avea adesea idei aprópe creștine, scrisese în mai multe locuri că «popóarele sunt frați».

«Cum? Dacul să nu trecă Istrul (Dunărea), nici Traicul Strymon (Marîța), Eufratul să fie o limită eternă pentru Parții, Istrul să despartă tot-d'una pe Sarmatii de Imperiul Roman, Rinul să închidă pe Germani în pădurile lor, Pirineii să fie o barieră vecinică între Spanioli și Galii. Tote poporele sunt membrele unui mare corp — exclamă dinsul — patria omului e pământul și capitala lui Roma».

Acesta este sentimentul care se arată în tot ce se scria, în tot ce să cugeta în acel timp.

Prosperitatea, acea bine-facere a păcei romane, la începutul, sau mai bine zis în primele două secole ale Imperiului, era o puternică încurajare pentru călătorii. Tertulian însuși, acel creștin în luptă cu civilizația păgână, aduce omagii stărei înfloritoare a teritoriului dominațiunei romane. «Sunt astăzi mai multe orașe de cât erau mai înainte case, țice el. Lumea se populază, se înfrumusețază, se transformă, orașe înlocuesc pustietățile, pretutindenî vești un popor, un stat, viața și bogăția».

La rindul său retorul Aristide din Smirna, țice într'un stil iperbolic: «Nu e ôre fie-care liber astăzi de a se duce unde 'i place? Nu sunt toate porturile pline de mișcare? Nu oferă munții călătorilor aceeași siguranță ca orașele locuitorilor lor? Nu sunt pline de holde toate câmpiele? N'a perit de pretutindenî téma? A remas undeva un rîu peste care nu s'ar putea trece sau o strîmtóre de mare închisă? Nu, pământul a lepădat vechia sa haină de fer și nu se mai arată de cât în haine de serbare. Eleni și barbari, pot acum să se ducă ori unde afară din țara lor, ducându-și cu ei averile, ca și cum s'ar duce numai dintr'o patrie în altă patrie. Nicî porțile Cilicieii, nicî strîmtele poteci care prin nisipurî conduc din Arabia în Egipt, nicî munții inaccesibili, nicî adîncimea rîurilor, nicî firea neprimitoare a

triburilor barbare nu mai speria de aci înainte pe nimeni; pentru a se bucura de o siguranță perfectă în toate părțile, ajunge ca cineva să fie Roman, sau mai bine dis supusul nostru».

Diodoru din Sicilia, Strabon, Pausania, Dioscoride, Galienos se pregătiră prin lungi călătorii la doctele lor lucrări.

Apuleu, născut la Madaura în Numidia, din familie bogată, după ce termină studiile din Cartagina, plecă la Atena, unde se întâlni cu mulți Africani veniți tot pentru a-și complecta cultura. Apoi visită Tesalia, Egiptul, Siria, Asia-Mică și se întorse la Corint. De acolo plecă în Africa și în fine veni la Roma. Mai făcu o mulțime de călătorii înainte de a se stabili definitiv la Cartagina, unde muri pe la sfârșitul domniei lui Marcu Aureliu. Unitatea de limbă creată de dominațiunea română printre clasele culte, deschidea cum se vede ómenilor de studiu un vast câmp de activitate ¹⁾.

Artiștii, filosofii, retorii, făceau deci lungi călătorii, dând reprezentațiuni și conferințe în orașele prin care treceau. Retorii, mai cu sémă, atrăgeau atențiunea prin înscenarea produțiunilor lor, umblând urmați de o sémă de ómeni adunați la întâmplare, și de elevi doritori de a se iniția în secretele maștrilor.

Impérații, asemenea, voind să 'și dea sémă prin ei însăși de spiritul provinciilor, străbăteau imperiul lor de la un capăt la altul, și călătoria lui Neron în Grecia fu ocaziunea celor mai înjositóre lingușiri din partea Atenienilor; căci îl onorară cu o mulțime de cununii ca artist dramatic și mai ales ca un cântăreț a cărui voce nu avea seamăn.

Neron îmbătat de aceste lingușiri nerușinate pe care

1) Veđi *Les Africains: Les Fâens* de P. Monceaux, Paris 1894.

afecta că le ia în serios, voi să le răsplătescă împărătește; declară Grecia liberă și independentă. Bine-facerea cea mai reală ce ea trase de aci, fu o scutire complectă de impozite, scutire care se sfârși cu Neron, căci urmașul lui, fiscalul Vespasian, desființă acel privilegiu nejustificat prin nimic și care era o nedreptate făcută celor-lalte popóre împovărate cu dări.

Lui Traian îi plăcea mult se strebată provinciile sale; el făcu mai cu sémă mai multe călătorii la Atena, unde primi pe solii lui Osrhoës, regele Persiei, care îi oferiră pace și daruri. De acolo plecă pentru resboiul cu Parții (105 d. Cr.). El făcu mai multe monumente la Atena și la Olimpia.

Adrian trebuie citat printre cei d'ântii, ca împărat doritor de a cunoște imperiul său. Călătoriile sale, ca și ale lui Traian, erau mai tot-d'auna însemnate prin clădiri de poduri, de apeducte, de căi. După folosul, plăcerea; ei ridicau sau reînființau teatre, basilice, temple. Apoi la rîndul lor, orașele le consacrau medalii în semn de admirațiune și decretau prin anticipatie apoteoze stăpînilor lor. Ochii cercetători ai acestor două împărați mai cu sémă, supraveghiau totul, îngrijeau de tóte interesele supușilor.

Adrian inspecta lagărele și castrele, îngrija de apărarea hotarelor imperiului. Ne a rămas alocuțiunea ce adresă la Lambaesis (orașul Lambèse din Algeria) legiunei a III-a.

Adrian însă era și un spirit curios, un învățat și un literat. El vizită cu aceste dispozițiuni Atena, ruinele Troiei, Piramidele și minunile Egiptului, cu o plăcere cu atât mai mare cu cât cunoscea perfect limba grecăscă mai răspândită în acele țări de cât cea latină.

Natură mlădiósă, pare că i plăcea se 'și însușească mojavurile popórelor ce visita. În Egipt presidă întrunirele învățaților de la Museu, în Atica se iniția la misterile de

la Eleusis, prezidând serbările lui Bacchus, în costumul unui Arhont. Încă sub domnia lui Traian, primise demnitatea de Arhont eponim. La Atena veni în patru rânduri, la 122, 125, 129 și 135 și fu bine-făcătorul orașului.

Acest om, așa de zelos pentru capo-de-operele ale artelor, era asemenea un adorator al Naturei. El se sui pe Etna, pentru a privi de acolo panorama ce se desfășoară din vârful aceluși munte și pe muntele Casius pentru a se bucura de impunătorul spectacol al răsăritului sórelui.

Un mare număr de ocupațiuni și de profesii impuneau călătorii. Comercianții însă erau cei care, mai cu seamă, aveau nevoie să călătorască. Ei percurgeau lumea în toate latitudinile și respândeau apoi prin povestirile lor, cunoștința țărilor celor mai depărtate, mai neprimitoare.

Nu se mulțumeau numai de a străbate cu orice-care pericol Mediteranea și Marea Negră, ci cutează și să se aventureze pe Atlantic, până în Marea Nordului și la misterioasa Thule și activitatea comercială era mare între Gades (Cadix) și porturile Italiei.

Aceste periculoase călătorii erau o condițiune a negoțiului lor pentru multe persoane. Într'o inscripție respectată de timp, un comerciant din Herapolis în Frigia se laudă că a făcut de 72 de ori drumul până în Italia. Cucerirea Egiptului (Anul 30 a. Cr.) deschisese comerțiului calea Indiei. Pentru a se duce acolo, comercianții se imbarcau la Alexandria, în toiuł verei, când suflă vânturile alizee, și se urcau pe Nil până la Coptos, unde încărcau apoi mărfurile pe cămile. De acolo caravanele porneau său la Myos Hormos (Coseir din Egiptul de sus) său la Berenice oraș distrus acum, dar plin pe atunci de prăvălii mari și de caravanseralie: călătoria acésta se făcea în douăsprezece zile. Căldurile așa de mari în deșertul Egiptului de

sus îi sileaŭ se facă drumul nóptea, mergând de la un puț la altul, iar ziua rămânea pentru odihnă. De la Myos Hormos, port la eșirea golfului de Suez, se putea vedea plecând în fie-care an vre-o 120 nave, care se îndreptaŭ spre India prin golful Arabic.

E probabil că negustorii romani nu lăsară numai Egiptenilor și Grecilor, deși țările acestora făceau parte din Imperiu, un comerț care da beneficii foarte mari. Se aruncară deci și ei în călătorii spre India, privită pe atunci ca un capăt al pământului. Încă din primele două secole ale Imperiului sunt dovedi neîndoișoare de acele călătorii.

Pliniul cel vechiŭ, spre anul 40 al erei creștine, cunoșce deja foarte bine producțiunile naturale ale acelei regiuni, ceea ce probază că ea fusese vizitată de călătorii greci sau Romani. De alt-fel dezvoltarea considerabilă a comerțului Imperiului Roman cu India reese din geografia lui Ptolemeŭ, lucrată la jumătatea secolului al 2-lea, și al cărei autor dispunea de relațiuni de călătorie, în care distanțele erau prețuite în stade, până la Insula Taprobane (Ceilan) și mai departe.

Numirile grecesci date unui mare număr de orașe indiene, mai cu seamă din insula Taprobana (Ceilan) arată activitatea negoțului comercianților Greci și Egipteni cu acele ținuturi. Așa Ptolemeu are o cunoștință perfectă de situațiunea portului Indian Simylla (între Bombay și Goa) mai jos de golful Barygaza (golful Cambay în jos de peninsula Kathiawar.)

Comerțul Romanilor se întindea așa dar spre Orient, Nord și Sud, dincolo de hotarele Imperiului care avea pretențiunea de a cuprinde lumea. Etiopia era străbătută ca în zilele noastre de caravane. Călătoria de la Alexandria până în Etiopia ținea adesea șase zile.

Niște negustori care se întorceau de la golful Persic adusesese cei d'întâiu informațiuni despre depărtarea și însemnătatea orașelor și porturilor de la gura Tigrului, și de pe malurile golfului chiar.

Negustorii romani par în fine a fi pătruns până la Serii—probabil Chinezi. Se menționează în unele cronică vechi chinezescă, o ambasadă trimisă în anul 166 al erei noastre care ar fi oferit Impăratului Hiouanti niște dinți de elefant, corne de rinocer și țesături din partea lui Marcu-Aureliu. După Letronne, membrii acelei ambasade nu erau de cât negustori care, pentru a călători cu mai multă siguranță, se dedeau de ambadori.

S'au găsit chiar în capitala șefului Marcomanilor, Marbodiu, negustori din provinciile imperiale care și părăsise patria atrași de câștig.

Interesul ce le inspira amintirile istorice era principalul motiv care mișca celelalte categorii de călători. Templele mai ales atrăgeau curiozitatea lor, prin nenumăratele și mărețele urme istorice, mitologice și artistice ce conțineau, așa în cât erau niște adevărate muzee arheologice. Templele din Atena, Delfi, Delos, Olimpia, Roma conțineau și un mare număr de imagini, statui din cele mai frumoase.

Se menționează și lucruri bizare printre cele ast-fel expuse, de exemplu cranie și chiar dinți de elefant, șerpi uriași, un crocodil găsit de regele Juba într'un lac din Mauritania, o costă de chit în templul lui Asclepios la Siciona, și cuiburi de furnici din India. Se mai găseau în sanctuarele Greciei nucă numite de India (pote nucă de coco). Pliniu ne vorbește de o bucată enormă de cristal, de o greutate de 150 libre romane, oferită de Livia Capitolului.

Lui Vitellius i se prezintă spada lui Cezar luată din templul lui Martie. Varro vede într'un templu al lui Sancus, puternicul zeu sabin, fusul Tanaquilei, soția lui Tarquiniu cel vechiu.

La Platea se arăta o spadă a lui Mardonius, generalisimul Perșilor. Pausania avea îndoeli despre autenticitatea ei. Nici curioșitățile de mai sus nu vor fi fost tocmai așa de autentice. Legendele privitoare la resboiul Troei aveau mai ales darul de a escita o vie curioșitate, ast-fel erau oul Ledei, nava lui Agamemnon în Eubea, a lui Enea la Roma, a lui Ulisse la Corcira (Corfu).

Se mai vizita cu nesăț și locurile unde fusese lagăre celebre și mai cu sémă acele ale Perșilor din resbóele medice. Impărații Romani când veneau la Alexandria nu voiaiu să neglijeze de a vedea acolo mormîntul lui Alexandru cel mare, adică coșciugul său de sticlă. Ammian Marcellin spune că în orașul Ozogardan se arăta tribuna de la care Traian vorbise ostașilor săi. La Caprea se arăta locul de unde Tiberiu punea să se arunce în mare, după ce le torturase, victimele cruđimei sale; în Sabina aprópe de Tibru ¹⁾ casa lui Orațiu.

Putem dar afirma că principala atracțiune a călătoriilor pentru Romani consta în amintiri istorice și Luciu-cel-tênér, în poema ce i se atribue, vorbind de minunile muntelui Etna đice: «Câtă plăcere simțim când privim zidurile antice ale Tebei, și ne amintim legenda lui Amfion clădind acea cetate în sunetul lirei sale, isprăvile celor șapte eroi aliați în contra ei, legenda lui Amfiaraos, înghițit de viú în pământul care se deschide sub piciórele lui! Apoi vizităm Atena, cu istoria ei despre fata lui Pandion, Filomela schimbată în privighetóre, a sorei sale Progne, schimbată în rîndunică, a lui Tereu, care deveni o bufniță. Căutăm în Troada pământul unde Hector și învingătorul lui, Achile, zac unul lângă altul».

1) V. broșura noastră *Vilegiatura la Romani* p. 20, 21.

Romani, mai puțin artiști din fire decât Grecii, nu erau atât atrași în călătoriile lor de interesul curat artistic cât de gustul istoric, cel mai pronunțat gust al acestui neam așa de serios. Atticus ne dă probă și despre acesta. Iată propriile sale cuvinte : «Chiar Atena mă bucură mult mai puțin prin construcțiunile frumoase și prin capod'operele sale artistice cât prin amintirea ómenilor săi mari și a faptelor lor». Să vedem acum care erau țările străbătute cu predilecțiune. Intâi venea Grecia care se bucura de o preferință deosebită față de toate celelalte țări. Pliniu, ȳice în scrisórea către amicul său Maximus, numit guvernator al Achaiei :

«Onoréză acéstă țară, isprăvile ei celebre, fabulele ei chiar, respectă religia sa, ȳei săi, ca și ómenii săi iluștri, nu uita că am luat de la ei legile nóstre, adu-ȳi aminte ce a fost altă dată fie-care oraș al lor, și nu dispreȳui ce e ea acum».

Indată după cucerirea Greciei, în anul 169 înainte de Christos, Paul-Emiliu făcu o călătorie în acea țară, pentru a învăȳa, ne spune Titu-Liviu după Polibiu «să cunóscă bine lucrurile, care prin prestigiul renumelui care le mărește, par, celui care nu le cunóște de cât din auȳite, mai mari de cât sunt în realitate pentru cel ce le vede cu ochii».

Acest general fu coprins de emoțiune dinaintea lui Joe Olimpianul al lui Fidias, încât i se păru că vede pe ȳel însuși. El mai vizită asemenea templele de la Delfi, Epidaur, Orop și din Lebade, precum și orașele Siciona, Atena, Corint, Argos, Megalopolis, Pallantium și Sparta. Cu tot vȳlul de ruină și de desolațiune aruncat atunci d'asupra Greciei, farmecul ei fu din ce în ce mai puternic pentru Romani. Iar părăginirea care creștea tot mai mult în sate și orașe nu făcea decât să înalȳe farmecul lor. În singurul Pelopones, erau vre o șese ȳeci de orașe, în epoca Anto-

ninilor, dar vai! ce orașe. Panopea în Focida nu mai avea nici teatre, nici palate, nici gimnasie. Multe orașe nu mai existaū de cât ca ruine. Țara nu mai era în stare de a pune în pi-cióre o armată de trei mii de optiși. Unele orașe mai aveaū norocul de a fi păstrat aprópe neatinsă vechia lor strălucire. Atena, deși prosperitatea ei materială perise, deștepta încă, după mărturia lui Ovidiu, gelozii prin splendórea ei remasă întrégă.

Acest oraș păstrase capo-d'operele sale, care păreaū de curênd eșite de sub dalta artistului. Trebuie recunoscut că Adrian și Erodiu Atticu îl îmbogățise cu edificii care, deși inferióre ca inspirație celor vechi, înfașișau mari frumuseți. O plimbare pe mare în jurul acelor măreți ținuturi, era deci în stare de a răpi imaginațiunea. Prestigiul ce arta și poesia îl dase Atenei s'a păstrat pêne la căderea Imperiului Roman. Tot el explică că acolo a resistat mai mult timp politeismul, noei religiuni. Sfirșitul său oficial datézá de la edictul împératului Teodosie din 27 Fevr. 391 prin care oprea orice cult al vechielor țeități. Iar ultima scólă de filosofie fu închisă la Atena tocmai la 529 de Justinian.

Creștinismul însé fusese adus fórte de timpuriu la Atena. Numai vre-o 20 de ani după predicarea lui Cristos, și cu 12 ani înainte de pompósa calătórie a lui Neron, Sfintul Pavel expusese credința nouă dinaintea stravechiului Areopag (Anul 54 d. Chr.). Făcu câteva conversiuni, dar găsi un teren de acțiune mult mai priincios la Corint, cu populațiune mai amesticată, cu condițiuni de viață mai variate.

Atena și Corintul eraū duoë rivale, fie-care cu merite diferite; prima mai gravă, mai impunétóre, mai maiestósă, cel alt mai vesel, mai modern și mai ales mai voluptuos. Prima remăsese un oraș de studii, (*domicilium studiorum* ție Cicerone), orașul Minervei, cel alt de petrecere, era

acum ca și mai 'nainte orașul Afroditei. Se știe că îndată după sfârșirea războiului civil, Cesar ridicase Corintul, populându-l cu coloni romani. Aceștia se apucară, cum dice Strabon să vîndă toate rămășițele, statui, obiecte de artă, etc. ce le găsiră de la predecesorii lor pe acel pămînt. Cu timpul veniră iarăși Greci și în decursul epocii imperiale, caracterul grecesc al Corintului ajunse tot mai pronunțat. Epidaur, orașul lui Asclepios, cu sanctuarul său tămăduitor, era locul natural de întîlnire al bolnavilor care alergau după sănătate, o *Lourdes* antică, și găseau acolo tot de odată delicioase desfătări; era și o grădină frumoasă și un bogat muzeu.

Nu trebuie să uităm Rhodos, trufașa insulă, cum o numește Orațiu. Înainte de teribilul cutremur care o pustii, pe la jumătatea secolului al 2-lea, ea 'și merita bine supranumele de oraș al lui Febus, adică al Sorelui. Porturile, bazinele sale de construcțiuni maritime semănau cu câmpii plutitoare, miș de trofee maritime aminteau glorios epoca puterii și neatârării sale. Orașul însuși era și mare și mareț, și se deosbea atât prin minunile sale artistice cât și prin salubritatea, pentru care era așa de căutat de Romani ca reședință de vară. Nu putem vorbi de călătoriile Romanilor în Grecia, fără a face mențiune de cele ce le făcură, cel mai mare orator Roman, Ciceron cu fiul său Marcu între anii 79—43 a. Chr. Din cele ce vor urma ne vom convinge și mai mult de farmecul ce 'l exercita acea țară asupra ómenilor culți și care 'i aducea acolo.

Ciceron veni pentru prima dată la Atena, între expediția lui Sulla în Grecia și distrugerea piraților de către Pompeu. Iși luase cea mai mare parte a culturii sale din scrierile Grecilor și voind să 'și completeze instrucțiunea chiar la sorgintele elenismului plecă la Atena. Filosofia

gonită de furia resboiului, reluase atunci stăpânire asupra oraşului Minervei, teatru a numeroase triumfuri ale ei. Ciceron era legat printr'o strînsă amiciţie cu acel Roman filelen, Titu Pomponiu, care 'şi făcuse din Atena o patrie adoptivă, primind pentru acésta supranumele de Atticus sub care e aşa de cunoscut în istorie. Bogat, amic al artelor, îi plăcea să împrumute oraşului său predilect—dar cu dobîndă mare—sumele însemnate de care avea urgentă nevoie pentru a repara unele din ruinele sale.

Cu multă greutate se despărţi Ciceron de Atena, unde găsea atîta plăcere în relaţiunile sale cu Atticus şi în convorbirile cu Antiochu, după mărturisirea sa «cel mai faimos şi cel mai înţelept filosof al vechiei Academii». Se duse apoi la Rhodos şi în Grecia asiatică pentru a cunoşce şi pe retorii de acolo.

Cît pentru Atticus, el remase în Grecia pînă cînd creşu, gravă eróre, că rezbóele civile erau curmate prin predominarea lui Pompeu. Corespondenţa lui cu Ciceron dovedeşce viaa iubire ce le inspira amêndorora acel privilegiat oraş. Acesta era cu adevăr patria lor sufletéscă.

Ciceron, întors în fine la Roma, însărcina pe Atticus să 'i cumpere tóte statuetele şi baso-relievurile frumoase ce găsia. El întrebuiţă ast-fel o sumă destul de mare pentru statui din Megara, cumpărate prin acest amic, care aduna busturi de ale lui Heracle, în forma numită Hermes, în marmură de Pentelic, cu capete de bronz şi un Hermaten (tip mixt de Hermes şi Minerva) pentru Ciceron, care 'l mai rugă să 'i trimetă tóte obiectele de artă de felul colecţiunelor sale şi mai ales baso-relievuri pentru a le fixa în îmbrăcăminte de stuc a unui mic atriu, şi douë ornamente de fintine, şi ele cu baso-relievuri. Cumpărările lui Atticus erau rezervate pentru casa de la Tusculum. Aştepta mo-

mentul când va dispune de mai multe fonduri pentru a se ocupa de decorațiunea vilei sale din Gaeta.

El avu fericirea să mai vază de două ori Atena, mai întâi când se duse să ia administrațiunea provinciei sale, Cilicia, și apoi opt-spre-zece luni mai târziu, când se întorșe de acolo după ce purtase cu glorie funcțiunile sale. Fu primit în triumf, se opri acolo trei săptămâni și plecă setos de a se afunda din nou în politică, în emoțiunile Forului. În timpul dictaturei lui Cesar, Ciceron trimese în Grecia pe fiul său Marcu, în etate de două-șeci de ani. El urmări de departe, cu o părintescă îngrijire traiul aceluï fiu iubit cu duioșie.

La începutul șederei sale, tînărul pare a fi căutat mai mult de petreceri decât de filosofie. Mai în urmă se îndreptă. El scrise lui Tiron, libertul, secretarul și amicul lui Ciceron: «Atât îmi pare rău și mă căesc de greșelile tinereței mele încât, nu numai le urăsc, dar nu pot să aud că mi se amintesc, fără oróre».

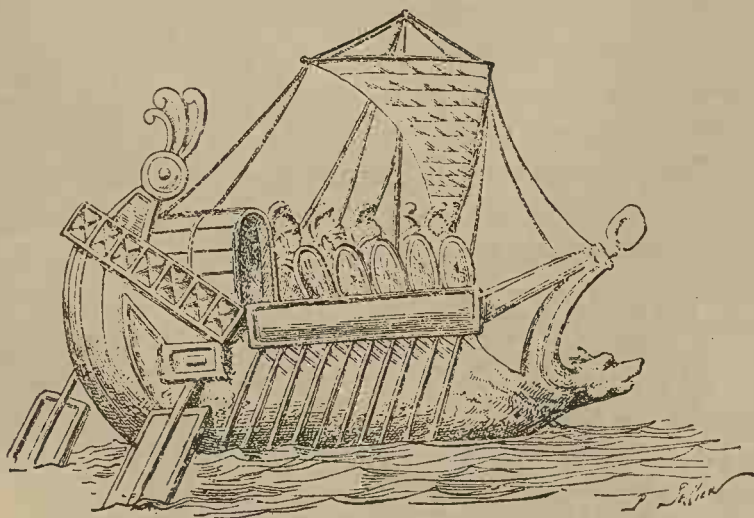
Ciceron se îmbărcase pentru a se duce să supravegheze purtarea și studiile fiului său. Aflând însă că Antoniu se supune Senatului și că partidul libertăței triumfă, renunță la călătoria sa, și se întorșe la Roma pentru a scrie în contra aceluï triumvir Filipicele, care peste un an îl costară capul.

După călătoria lor în Grecia, Romanii întindeau escursiunile pêne în Asia-Mică. Ciceron de la Atena se duse la insula Delos.

Ovidiu făcu și el acest drum când călători în Grecia, înainte de exilul său din Roma și trecu și în Marea Ionică pentru a se duce să viziteze teatrul pe care se desfășurase Iliada, însoțit de prietinel său poetul Macer. Despre Germanicus, șcim asemenea că cercetă Perintul, Heraclea în Tracia și Bizantiul. Mulți se duceau și la Illium, orașel care

ajunsesse la epoca dominațiunei Romane în Asia a nu mai fi de cât un târgușor. Locuitorii aceluï orașel aũ fost totdeauna convinși de identitatea localitaței lor cu Troia. Xerxes și Alexandru cel mare îl vizitase și ei și adusesse jertfe acolo Minervei. Lucan, care făcu o călătorie în Troada se exprimă ast-fel: «Păduri nefolositore și arbori scorburoși s'aũ ridicat pe ruinele palatelor regale și aũ prins rădăcini în templele Țeilor».

Orașe fôrte vizitate în Asia Mică erau și Efezul și Smirna, asemenea Tarsus și Antioha. Smirna strălucea cu monumentele, termele și clădirile sale, cu splendorea piețelor sale publice, a teatrelor și gimnaziilor. Ea era și un oraș eminentemente științific. Medicul Galenos se duse la etatea de două Țeci și unu de ani să urmeze acolo cursul lui Pelops, elev al lui Numerian și acel al platonicianului Albin

Vas de rêsboiũ cu trupe.

Egiptul avea asemenea o clientela de călători bogați și distinși. Acéstă țară avea înlesnirea că dispunea pentru

călători de vase de transport de toate mărimile, care se bucură de o renume meritată de a avea calități nautice esecelente și de a fi conduse de piloți foarte dibaci.

Vasul *Acatu*, care adusese, sub domnia lui August, obeliscul care se admira la cirul cel mare din Roma, conținea pêne la o mie două sute de pasageri și era nava cea mai mare din acel timp.

Flota de la Alexandria, de care vorbesc textele din timpul lui Caligula și lui Claudiu, a fost înființată probabil de August.

Vas de transport.

Flota acêta consacrată transporturilor statului se alcătua din vase de dimensiuni mari—unele purtau de la 1500 la 2000 de tone,—și era sub ordinele procuratorilor. Ea pleca de regulă în August cu recolta Egiptului, se oprea la Malta, în Sicilia sau la Rhegium și ajungea la Puteoli (Pozzuoli) în cursul lunii Septemvrie.

Necesitățile comerțului și ale călătoriilor dase o mare desvoltare navigațiunei și multă vază armatorilor. Corporația (*collegium naviculariorum*) navigatorilor s'a înființat

în epoca imperială; primele documente ce le avem în privința ei datéză de la Antonin și Marcu-Aureliu. Erau scuțiți de dări și Constantin și Iulian le asigurară rangul de cavaleri după cinci ani de exercițiu al profesiunei.

Organisarea flotelor militare permanente limitase pericolele pirateriei, care n'aũ încetat însă nici o dată de a exista în antichitate. Aceste pericole ajunsese la maximul lor după resbóiele civile dintre Mariu și Sulla. Tótă Grecia fu atunci devastată de pirați; mii de cetățeni romani cădură în mânilor lor. Ciceron a făcut o descriere înflăcărată a acestei stări nesuferite în *pro lege Manilia*. Se scie că și Cesar a fost prins de pirați. În fine Pompeu, sosind la Atena (anul 67 a. Cr.) puse capăt în trei luni acestui flagel.

Egiptul, rebel transformărilor, rămăsese cu statornicie în tóte amênuntele vieței zilnice, patria Faraonilor și escita ast-fel cu drept cuvânt, prin puterea contrastelor, curiozitatea vizitatorilor. Trecuse în adevăr, pe rând sub stăpânirea cuceritorilor Greci și apoi sub acea a Romanilor, fără a schimba nimic în obiceiurile și moravurile sale, atât private cât și publice. El rămăsese cu scrupulozitate credincios vechiului său cult și urma să înalțe temple acoperite de ieroglifi. La Denderah, la Karnac, la Philae s'aũ găsit inscripții ieroglifice în onórea lui August, Tiberiu, Neron, Adrian. Într'un basoreliv—reprodus în prea recenta scriere a lui R. Peyre *L'empire Romain*, Tiberiu în costumul și atitudinea ieratică a unui Sesostris, oferă daruri ȝeilor egiptieni. Ce plăcere pentru călătorii bogați de a studia acel colț de pământ nemișcat în străvechia lui civilizație, de ași înscrie numele pe Piramide și de a auȝi Statua frintă a lui Memnon salutând cu sunetele ei magice aurora.

Acésta trebuia să producă la Romani un gust fals

egiptean, une ori destul de greșit, alte ori cu rezultate foarte bune ; de acolo provin la Pompei acele picturi de palmieri, de ibis, de crocodili, care dădeau o idee óre-care despre acea țară straniă celor care nu o văduse și care probabil nici nu aveau să o vadă vre o dată.

Pe lângă curiozitățile istorice, Egiptul era și un vast atelier unde nimeni nu era neocupat, unde se fabrica papirusul, sticla, pânzele de in. «Nimeni nu rămâne acolo neocupat, ȕice împăratul Adrian. Podagroșii se ocupă, paraliticii muncesc, chiar orbii găsesc câte ceva de făcut». Plăcerile nu erau nici ele nici de cum disprețuite, la cinci sau șase leghii de Alexandria se afla orașul Canop, (astăzi Abukir) vestit pentru templul ridicat ȕeului eponim al cetății și lui Serapis, și de la care nu mai rămâne nici o urmă, care oferea desfătări numeroase și de tot felul. Era foarte mult vizitat și de bolnavi, care se culcau pentru a se scula vindicați, prin venirea Ȓeului Serapis în timpul nopții, sau prin efectul apelor termale; alți veneau pentru petrecere. Călătoria de la Alexandria pêne acolo se făcea numai pe canal, în bărci ușore și elegante. Pe drum se bea un vin ușor, de la Mareotis, care procura o beție care trecea repede. Pe maluri, era o mulțime de oteluri, unde se juca sub bolți de viță, în sunetul flautelor. Totul era combinat pentru a încânta și a transporta publicul în o lume delicioasă și nouă.

O particularitate de remarcat, e că se întrebuinta trăsuri care se pot asemăna cu vagoanele noastre de dormit, anume *carruca dormitoria*. Unele din aceste trăsuri aveau și aparate pentru măsurarea drumului parcurs și însemnarea orelor.

Lumea cu mijloce mai restrânse nu prea trecea în călătoriile ei afară din Italia, care neapărat nu era de dis-

prețuit. Ea făcea, după expresiunea lui Seneca, mici excursiuni în această țară, pe mare și pe uscat. Căutate erau mai cu seamă malurile încântătoare ale golfului Neapoli, care erau locuri de desfătări și chiar de desfrîu. De la Neapoli, mulți călători apucau pe calea Appia care ducea direct de la Roma la Munții Albani, de acolo în Campania și la porturile cele mai frecventate ale peninsulei, adică la Puteoli și Brindisi.

După Italia, mai era la modă și Sicilia, din cauza atracțiunii ce ofereau vizitele la Etna și frumusețile naturale ale țării. Seneca laudă farmecele unei călătorii pe mare la Siracusa. În decursul ei se vedea celebrul vârtej al Charibdei, nepericulos pe cât timp vântul nu sufla de la Răsărit, dar care înghițea, în largă și adîncă sa deschîțtură, vasele când vântul se ridica furtunos.

Putem dar rezuma cele de pînă acum, dîcînd că Romanii călătoreau, unii pentru pelerinagii la temple și la oracule renumite, alții pentru afacerile Statului, pentru studiu, știință sau comerț, și pentru plăceri sau sănătate.

Acești din urmă se concentrau firește în orașele de băi, cu atît mai mult, cu cît valoarea igienică a munților nu era cunoscută de cei vechi, deși vedem că Galenos recomandă ofticoșilor se locuiască pe înălțimile de pe malul mării, de exemplu la Stabia. Romanii, discipoli credincioși ai Grecilor, își închipuiau că un Dumnezeu se interesa de fie-care izvor termal, ast-fel că credeaă oarecum că îndeplinesc un act religios, recurgînd la bine-facerile acelor ape.

Bolnavii tămăduiți, își arătau deci recunoștința prin *ex-voto*. Romanii, o arătau în genere aruncînd monede de argint în piscinele, sau mulțumind deității prin inscripții în

temple. Pliniu cel tînăr, scrie unui amic, de la izvorul Clitumn: «Veî putea să citești numeroșele inscripții de pe pereți, dintre care, unele amestecate printre cele serișe, ar deștepta pôte veselîa ta».

Dacă Romanii se duceau la băi, în Italia și în celelalte provincii, ei nu erau singurii cu această pasiune; printr'un fel de influențare, la rîndul lor bogații din Italia, din Galia, din Germania, se îmbulzeau în asemenea locuri, departe de țînutul lor, unde erau siguri de a găsi tot-d'una plăceri și câte odată sănătate, precum și distracții cu care nu erau obicinuiți. Cele mai multe din izvórele minerale cercetate în țilele nóstre, erau deja cunoscute de ei; în Italia: *Baiæ*, *Clusium* (sau Cassiano), *Apone* (Abano), *Cutilæ* (Reati) și în Germania *Aquæ Mattiacæ* (Wiesbaden), *Aureliæ* (Baden-Baden), *A. Helveticæ* (Baden), *Tibulitanae* și multe alte *aquæ calidae*, ca cele ale lui Hercule la Mehadia, în Transilvania.

Era firesc lucru, ca o țară cu climă aspră și de curînd cucerită, să nu fi atras călători, așa că în Dacia veneau numai cei cari trebuiau, pentru afacerile sau funcțiunile lor, s'o viziteze. De alt-fel, Dacia fu destul de curînd înzestrată, ca și cele-lalte provincii, cu șosele, precum sunt cele cari străbat teritoriul Romanatului, în direcțiuni aprópe paralele cu ale căilor de astăzi. Erau și *mansiones* pe ele, de exemplu la Rucșănesci¹⁾. O cale principală pîtrundea în Dacia pe la Porțile de fer, mergea pe Streiu în jos, trecea Mureșul pe la Uroiú și se îndrepta pe valea lui în sus, apoi se împărțea în ramuri care duceau la Turda, la Cluj, etc.²⁾.

¹⁾ V. dicționarul geogr. al județului Romanaș, de d. C. I. Locusteanu, p. 191. (Bucuresci, 89), editat de Soc. Geogr. Română.

²⁾ V. Silv. Moldovan, *Țara nóstră*, Sibiu, 1894.

Înainte de cucerire, știm că filosoful stoic Dion Crisostom din Bitinia, mare călător, căci fusese pentru studii în Grecia, Egipt etc., s'a refugiat când 'și-a atras mânia lui Domitian, peste hotarul imperiului, în Dacia, unde trăi ca agricultor printre Daci. Rechemat de Nerva, e probabil că putu prin cunoștința sa a locuitorilor și a țerei, să aducă însemnate servicii lui Traian în campaniile sale. El scriesese o istorie a Daciei, care s'a pierdut, ca și istoria campaniilor dacice, scrisă de Traian.

În privința Mehadii, sunt unele inscripțiuni din *Corpus Inscr. Latinarum*, din care se vede că Mehadia era vara un loc de întâlnire al guvernatorilor Daciei și provinciilor învecinate; ast-fel știm că au fost acolo Calpurnius Julianus, guvernatorul Mesiei Superioare, C. Iulius Gallus, guvernatorul Daciei, Simonius Julianus, *proeses Daciarum*, apoi preoți augustali, prefecti de legiuni, etc.

Trebue să fi fost mulți tâlhari în jurul Mehadii. Căci vedem că un óre-care Lucius Bassus, decurionul municipiului Drobetae — ađi am đice consilier comunal din Turnu-Severin — a fost ucis de tâlhari.

Aceăși sórtă avu fata unui Ucludius Baedarius, din acelaș oraș, după nume un Dac latinisat; inscripția ne spune că mórtea ei a fost resbunată.

În anul 150 d. Chr. adunarea provincială (*conventus*) a Daciei, trimise o deputațiune de cinci cetățeni să felicite după uz pe fostul lor guvernator M. Sedatius Severianus, pentru obținerea consulatului. La întórcerea lór, aceștia au implinit la Mehadia — ridicând un altar — un *votum*,

care 'l făcuse deităților apelor, pentru a avea protecțiunea lor ¹⁾).

Constanța e acum o localitate foarte cercetată pentru

¹⁾ Iată inscripțiunile din C. I. L. (III partea I-a și supl. fasc. I), care documentează cele spuse aci:

1566

HERCULI GENIO
 LOCI FONTIBUS
 CALIDIS. CALPUR
 NIUS IULIANUS
 V. C. LEG LEG V MAC.
 LEG AUG PR PR
prou MOESIAE
(eriori)S
 ULS

1572

HERCULI
 SALUTIFERO
 Q. VIB AMILLUS
 AUG COL DAC
 PRO SALUTE
 IULIANI FILI SUI

1564

HERCULI
 PRO SALUTE IMPE
 RATORUM SEVERI
 ET ANTONINI F. CONSER
 VATORI AUGUSTORUM
 DOMINORUM NOS
 TRORUM C. I. GALLU
 S. C. V. LEGATUS EORUM
 PR PR CUM SUIS
 V S I M

1573

HERCULI SANC
 TO SIMONIUS
 IULIANUS V C
 PRAESES DA
 CIARUM

Acest Julian, numit în ambele inscripții, a fost *praefectus urbi* (al Romei) înainte de anul 254 d. Cr. deci și *praeses* cu câțiva ani mai înainte.

1560.

DIIS MAGNIS
 ET BONIS AESC(u)
 LAPIO ET HYGIAE
 MARC AUR VETE
 RANUS PRAEF LEG
 XIII G. GALLENIAN

dintre anii 260—268.

1562

DIIS ET NUMINIB(us)
 AQUARUM
 ULP SECUNDINUS
 MARIUS VALENS
 POMPONIUS HAEMUS
 IUL. CARUS. VAL. VALENS
 LEGATI ROMAM AD
 CONSULATUM SEVE
 RIANI C V MISSI INCOLU
 MES REVERSI EX VOTO

băile de mare. Din epoca romană se cunoște numele unui singur vizitator : Caius Prastina Messalinus care înălță la Tomi geniului locului (*Genio loci*) un altar de marmură, ca băile să-i aducă sănătate.

În Ardealul de astăzi erau, afară de Mehadia, mai multe băi cercetate de populațiunea Daciei. Pe valea Streiului (țară Hațegului) localitatea *Călan* se numea *Ad aquas*; basinul săpat de Romani pentru a lua băi de apă termală mai există și acum, precum și o inscripție în onoarea geniului local, săpată pe o piatră care acum face parte din altarul bisericii române de acolo.

Aproape de riul Mureș, de cealaltă parte a Câmpului Pânei (nemțește Brodfeld) se află două sate Giogiul de

1579

D M

L. IUL. L. FIL. SERGIA
 BASSO DEC MUN
 DROBETAE QVAES
 TORI INTERFEC^{to} O
 LATRONIB^{us} VIX AN
 XXXX IULI. IULIANUS
 ET BASSUS PATRI
 PIISSIMO
 ET IUL. VALERIANUS
 FRATER MORTEM
 EIUŠ EXSECUTUS
 P. C.

7529

GENIO

LOCI

C PRASTINA ¹⁾
 MESSALLINUS
 LEG AUG PR

¹⁾ C. Prastina Messallinus, a fost guvernator al Numidiei de la 144 la 146 d. Cr., după determinarea D-lui Gr. Tocilescu, admisă de Mommsen.

1585

INTERFECTA (a lat) RO(n)
 ET VINDICATA
 UCUDIUS BAEDARI
 ET SUTTA EPICADI
 P. P. FIL. TIT. P.

etc.

sus și de jos, între cari sunt izvoare calde alcaline, și aci s'aũ găsit remășițe care dovedesc că le-aũ cunoscut Romanii. Asemenea nu încape îndoială că orașele mai însemnate aũ avut ca și în celelate provincii termele lor publice. Când s'a clădit gara de la Alba Julia s'a dat de termele aceluï oraș¹⁾.

În Galia eraũ *Aquae Bormonis* (Bourbon L'Archambault), *Neri* (Nérice), *Luxovium* (Luxeuil) *Alesia* (Alise S-te-Reine), *Aquae sextiae* (Aix) și altele până la valea Bagnères din Pirenei.

Apele termale de la Bath (Anglia) se bucură asemenea de o mare reputațiune prin vindecările obținute prin eficacitatea lor, precum dovedesc rămășițele unui templu al Minervei, unde se găsesc numeroase ex-voto.

În Eubea, era celebru Aedepsus prin apele sale, care fac și astăzi cure minunate. «Aedepsus, țice Plutarc, este un orașel din Eubea noastră, unde se fac băi de apă de izvor, caldă, favorizat de natură în cât se ofere toate plăcerile cuviincioase, și având locuințe așa în cât este ca un otel public pentru întreaga Greciă.»

Unele inscripții, precum și urme de stabilimente termale, arată că în fie-care an veneau Romani în acele țeri pentru căutarea sănătăței lor. Folosul acelor ape și pozițiunile plăcute unde se află atrăgeau deja atunci cu forță neînvinșă și pe bolnavii și pe cei sănătoși. Pe lângă că mulți bolnavi își recăpătau sănătatea, vizitatorii erau siguri de a găsi plăcerile la care țineau mai mult de cât la ori-ce.

În Italia stațiunea de băi cea mai celebră era Baiae,

1) V. Silv. Moldovan *Țara noastră*. Sibiu 1894.

renumită pentru apele de tot felul, de toate gradele de căldură și cu toate proprietățile, mai cu seamă pentru cele sulfuroase, «care scoteau din nervi durerile cele mai îndărătnice.»

Acest oraș era așezat la bordul admirabilului golf al Neapolei și avea palate imperiale strălucitoare. Împrejurul lui erau încântătoare locuințe, de aceia Oratiu scria :

«*Nullus in orbe sinus Baiis praelucet amoenius*, (Nici un loc pe pământ nu întrece în frumusețe Baiae). În decurs de cinci secole cel puțin, acel oraș fu cel mai la modă din toată lumea antică. Clima sa pare a fi sleit dărnicia naturei. Pe valurile aceluși admirabil golf se legăneau bărci nenumărate care înfățișau ochiului toate culorile, și cu care se făceau și întreceri frumoase.

Priveștiștea falnică a câmpiei și a mării, vecinic azurie, dealurile cu bogată vegetațiune, aerul totdeauna căldicel chiar iarna, vecinătatea Neapolei, unde serbările nu se sfârșeau, a orașelor Puteoli, Cume și Misena, unde o flotă romană staționa aproape fără întrerupere, apropierea lacurilor Avern și Lucrin, toate aceste împrejurări făceau din acea localitate principala stațiune termală la modă. Acolo își dădea întâlnire toată lumea care avea oare care pretenție de viață elegantă.

De altminteri licența era mare. Seneca numește acel oraș otelul vițielor. Oamenii de petrecere veneau să mănânce banii creditorilor lor în ospete cu stridii. Venerea adusesese acolo la băi pe fiul ei Cupidon și cine 'l imita era coprins de amor. Era ca o stîncă periculoasă pentru femei, chiar pentru cele oneste; multe veniră ca o Penelope și plecară ca o Elenă. Ovidiu venise să se vindice și se întoarse amoretat.

De acea declară că «erau oameni care la întoarcerea

lor de la Baiae simțindu-se cu inima rănită diceau: «Apa aceasta așa de lăudată nu este așa de bine-făcătoare precum se dice.»

Vom căuta acum să dăm o slabă idee de viața care o duceau vizitatorii la Baiae și de petrecerile cu care era înveselită. Se scula târziu, eșeau din pat numai când soarele era la a treia parte a drumului seeu, restul zilei era consacrat termelor care străluceau prin voluptate și lux.

Cităm aci textul lui Seneca despre întrebuintarea timpului la terme. «Inchipuiți-vă — dice el — tot felul de sgomote care pot supăra urechile. Atleți se exercitează, balanțează cu brațele greutăți de plumb, gem când îi răsbeșce sau se fac că i răsbeșce osteneala, șueră sau scot gemete adânci când scot respirațiunea mult timp oprită. Dacă întâmplarea aduce pe vre unul din acei pațienți ordinari care să limitează la fricțiunile cele mai obicinuite, auți zgomotul frecării și sunetul care variază după cum mâna lovesce cu palma sau cu muchia. Mult mai rău e încă, când vine vre un jucător cu mingea care începe o partidă în toată regula; adăogați la aceasta bețivii, pungașii prinși în momentul faptului, cântăreții cărora vocea nu li se pare frumoasă de cât la bae, sgomotul undeii agitate de câte ori intră cineva în bae. Mai închipuiți-vă în mijlocul acestui tărăboiu un artist în smulgerea părului care, pentru a fi mai bine observat, scoate din gitlejul seeu șuerături și nu încetează până când a găsit subsioare de curățat de păr și un pacient pe care să 'l facă să strige. În fine, mai închipuiți-vă pe toți negustorii: cârciumari, plăcintari, cârnățari, cofetari, care au fie-care câte o modulație particulară pentru a striga marfa lor. Cineva trebuie să fie surd sau de fer ca să nu fie distras de atâtea sgomote confuze și discordante.»

După o masă a cărei atracțiune principală erau stridiele gustoase ale lacului Lucrin și când arșița soarelui ar fi făcut un supliciu din ori-ce plimbare, societatea se adăpostea sub corturile care se întindeau pe malurile golfului, și acolo proecta intrigă sau aventură, sau se ducea să privească la cursele de tauri sau la reprezentarea unei drame la modă, căci cele mai mici localități de băi aveau un teatru unde se putea asista la cântecile și danțurile, destul de imorale, executate de danțatoare și de mimi sau mime. Alte ori se întrebuintău la jocuri de no-roc orele neocupate până la aceia a băii, care să lua spre sfârșitul zilei.

Apoi începeau veseliele și lacul Lucrin înfățișa un re-sumat de toate petrecerile ce le oferea Baiae: Să dădea pe bărci, bătlăii cu flori care să sfârșiau cu o plimbare pe lacul presărat cu rose. Acele bărci purtau o mulțime de denumiri din care cea de *cymbae* (κύμβη) pare a fi fost generică și erau împodobite cu bogăție; *tot genera cymbarum, variis coloribus picta*, țice Seneca. Un bogat, Lollius, doritor de a place lui August, dete pe lacul Lucrin o reprezentare a bătlăiei de la *Actium*. Dezobry, (*Rome au s. d' Aug*). descrie ast-fel petrecerile pe apă: «In aceste bărci încântătoare, lopețile potrivite ca să țic așa mânelor delicate care le pun în mișcare, sunt ușoare, strălucesc de sidex sau de argint, pânzele sunt făcute din purpură de mai multe culori sau din inul cel mai alb, și ornate cu picturi erotice, pe lângă care se citesc, împreună cu numele stăpânului bărcei, cugetări luate din filosofia epicureică. Funiele sunt de diferite culori și decorațiunea complectată printr'un catarg mic pe partea dinapoi, purtând o fâșie lungă de stofă care fâlfăe în voia zefirului. În aceste luntre nu se vęd de cât femei galante, curtisane, tineri veseli sau desfrânați.

Plimbările se prelungesc până târziu, se fac ospăte pe apă, lacul e parfumat cu rose, care acoper, și ascund aproape apa. În decursul acestor plimbări se dau concerte instrumentale și vocale și toată noaptea se aude sgomotul confus al muzicii și al cânticilor voluptoase, repetate de ecourile de primprejur».

«Pe mal oameni beți rătăcesc după întâmplare, femeii se ascund în întuneric cu un amant improvisat și mii de alte excese».

În timpul acesta, pe mal, câte un elegant care curtasese mai mult pe Bachus decât pe Neptun, ne putând să 'și regăsească în zăpăceala sa, culcușul, adormea filosoficește la cerul liber.

Poetul decadentei, Martial, da acestui loc de desfătări numele de mal de aur al fericitei Venerei, de dulce dar al naturii mărețe (*Littus beatae Veneris aureum Bajas..... Bajas superbae blanda dona naturae.*

Pentru a termina cu cele ce sunt de discutate despre călătoriile la diferite stațiuni balneare vom mai adăuga câteva rânduri: diferite profesii erau reprezentate acolo, neapărat și mai ales medicii.

Deșchidem o parenteză pentru a consacra câte-va rânduri breslei lui Esculap. Erau medici așezați în orașele de băi, și alți care, ca și în vremurile noastre, veneau acolo de la Roma și din diferite părți ale Imperiului, pentru timpul stagiunii. De la Antonin Piul care înființă o adevărată asistență medicală în comune, — în cele mai multe municipii, decurionii numeau medici pentru săraci — erau de sigur și medici oficiali pe la stațiunile termale, însărcinați să îngrijească de cei neavuți.

La Roma, în vremurile cele vechi, părintele de familie era și medicul casei sale, mai târziu se iviră medici de

profesiune. Primul fu Archagathas din Pelopones care era chirurg, *vulnerarius*. I se dăde cetățenia și o casă pe cheltuiiala Statului la respântia Acilius. Nu prea erau considerați. Ciceron, dăce de exemplu că medicina e o carieră onorabilă *pentru clasa de oameni* căreia convine și se pare că nu era exercitată de cât de sclavi și de liberti. Pliniu dăce *solum hanc artium graecarum nondum exercet romana gravitas* (singura artă grecească la care nu s'a înjosit demnitatea romană). Impărații, familiile mari, bogatii în genere aveaū un *servus medicus*, care 'i însoțea în călătorii deci firește și la băi.

Justinian permise să se fixeze prețul pentru un sclav medic, bărbat sau femeie, maximul prețului unui sclav, adică 60 de monede de aur; un eunuc costa numai 50.

Romanii arătând puțin gust pentru profesiunea de medic și Iuliu Cesar dând cetățenia medicilor străini, cei mai mulți erau Greci. Citim în Pliniu: «Dacă un medic nu vorbește grecește n'are trecere!.. După atâtea variațiuni, arta aceasta măi variază și acum pe toate zilele și remănem la discrețiunea Grecilor.» După Grecii, veneaū Orientalii, și măi ales Egiptienii, din cauză că de la Ptolemei Alexandria ocupă un loc de frunte ca centru de învățământ medical. Medicii se împărțeaū după principiile lor în măi multe tagme, care se certaū adesea, *dogmatici, metodici, pneumatici* etc.

Bolnavii aveaū măi multă încredere în acești străini din țeri depărtate de cât în compatrioții lor; cu toate acestea medicii Curței erau măi adesea luați dintre Romani se citează printre ei libertul Anton Musa care vindecă cu hidroterapia pe Impăratul August, pe care ceilalți medici îl consideraū ca pierdut și Vettiu Valens care fu medicul Curței lui Claudiu și în special al Mesalinei.

In antichitate, arta aceasta nu era supusă nici unui

examen sau control, se vedeau deci oameni de toate meseriile, ciobotari, fierari, etc., care se improvizau din propria lor autoritate, medici, căci meseria era bănoasă. Medicii de felul acesta nu șciau uneori nici să citească. Tesalu din Tralli (Sultan-Hissar) în Lidia, contimporanul lui Nero și fiu al unui pânzar, care se ducea la visitele sale medicale însoțit de o mulțime de elevi incuți, era de părere că șase luni ajungeau cu prisos pentru a forma un medic.

De la Alexandru Sever, cum ne spune Lampridiu, exista la Roma o *schola medicorum* a Statului, probabil sub supraveghierea lui *archiatus sacri palatii*, medicul împăratului, titlu înființat de Neron. Cunoscințele anatomice erau relativ înaintate căci disecțiunea cadavrelor era foarte practică; ba Tertulian acuză pe un oarecare Herophil c'ar fi disecat de vii 600 de persoane.

Erau medici speciali pentru toate boalele, chiar pentru acele de ochi și de urechi; medici, bărbați și femei (*medicae*) pentru boalele de femei și care alcătuiau o specialitate diferită de mōzele. Onorarele medicilor renumiți se ridicau la sume enorme: Pliniu ne spune că Stertinius câștiga pe an 600.000 de sestertie¹⁾. Crinus din Masalia lăsă o moștenire de peste 10.000.000 de sestertie (vre-o 2.700.000 de lei). Medicii apucau uneori pe bolnavii pe pod cum fac negustorii cu mușterii. Ei preparaui însuși medicamentele și alifiele lor și le vindeau destul de scump.

Putem să ne închipuim ce de plângeri se iveau în

1) Sunt diferite evaluări ale sestertiului de argint. Așa după Dezobry suma de 600.000 S. echivalează cu 159.360 lei; iar după manualul Mommsen, Marquardt și Krüger echivalează cu 163.140 lei.

contra medicilor, care erau mai toți înșelători. De aceia și expulsă adesea autoritatea pe mulți dintre ei, chiar ilustrul Galenos fu victima unei asemenea măsuri. Le mai imputa trufia lor, care față de puternicii țilei se schimba în înjosire.

Unul din cei care făcu să vorbească lumea mai mult de el, fu Asclepiade din Prusa, contimporanul și amicul lui Ciceron, care avea mijloace sigure și discrete de căutare, un talent însemnat de vorbire și care izbuti se făcă câte-va cure fericite care i aduseră stimă și avere. El înfință, după Pliniu, o școală de medicină, și întrebuintă pentru curele sale dieta și idroterapia. Antoniu Musa medicul lui August era discipolul lui. Cu toate acestea chiar un bărbat cu atâta autoritate în ale medicinei se da drept vrăjitor, chiar Galenos avea acest defect. Acești oameni prețindeaŭ a fi în stare, întrebuintând unele buruiene, se deșchidă toate broaștele, să pue oștiri pe fugă, să producă îmbelșugare după voia lor.

După această digresiune, reintrăm în subiectul nostru. Diceam că visitorii de băi erau jupuiți din toate părțile și că trebuiaŭ să plătească ori-ce lucru destul de scump. Martial se plânge că spălătura e mai bună de cât mânca-rea. Bogații aveaŭ să înțelege, în toate aceste locuri case de vară bine aședate și instalate.

Afară de aceia, călătorii din clasa înaltă aveaŭ prin multe orașe, grație regulelor ospitalității antice gazde unde puteau trage. Călătorii ceilalți se duceaŭ la hanuri *deversoria*, *hospitia*, cu grajduri: *stabula*.

La 176 a. Chr. venind la Roma o ambasadă a Rhodienilor, căreia Senatul nu i oferii cum era usuî, ospitalitatea, ei trebuiră să locuiască într'un *sordidum deversorium*.

De a lungul drumurilor, se găseaŭ *tabernae* (birturi).

Călător călare care se oprește aproape de oțel.

Mâncare la han.

Galia Cesalpină să plătea pentru locuință și mâncare o jumătate de as pe și ceea-ce e foarte puțin. ¹⁾ Avem și o inscripție (C. I. L. IX, 2689) care conține o socoteală complexă între un călător și hangiul.

Pe lângă otelurile, care nu lipseaă, să găseaă și case particulare puse de otelier la dispozițiunea străinilor care nu aveaă case proprie. Profesiunea de otelier era foarte bănoasă. Ciceron însuși clădi în jurul domeniului său Cluvianum vile pe care le închiria cu prețuri bune.

Otelurile erau în genere, în lumea romană, destul de rele, și de rău îngrijite, aveaă firme ca la cocoș, la cocostîrc, la vulturu, etc. Proprietarii lor mai țineaă de obicei și locuri de joc sau lupanare, după cum dovedesc picturile de la Pompei. Nu e dar de mirat ca reputațiunea otelierilor și a cârciumarilor, *tabernarii*, *popinariii* etc., era din cele mai rele, așa în cât erau notați de infamie.

Camerile erau mici și lipsite de înlesnirile necesare.

Orelli ne dă inscripția care servea de anunciu unui otel din Lyon, cu textul următor: «Aci Mercuriu promite profite, Apolo sănătate, Septimanus (proprietarul) o bună primire, cu masă. Cine vrea să tragă la mine, va fi mulțumit, străini, uitați-vă bine unde vă opriți ca să locuiți.» Sigur că otelierul și cu demna sa soție nu lipseaă chiar de a complimenta pe călătorii și de a le lăuda plăcerile ce le vor găsi în casa sa, spre marea păcăleală a celor ce i credeaă. Frumoasele lor promisiuni nu i impedează însă de a falsifica vinurile lor. Precum măracinele rup lâna oilor, așa și otelierii se pricepeă de minune să tunță de scurt

1) Asul valorea la început 25 bani, pe la epoca lui Polibiul se apropia de 10 bani, și a ajuns și mai jos.

pe prea încredătorii lor clienți, de și erau răspunzători dinaintea legii de aceste jefuiri.

Diceam că otelurile lăsaū în genere mult de dorit, sē găseaū însă, mai ales în orașele mai însemnate de băi,— cum era Canop, în Egipt, unde malurile canalului care ducea la Alexandria eraū acoperite cu oteluri mărețe — locuințe care puteaū mulțumi pe oamenii cei mai pretențioși, asemenea la Aedepsus, la Baiae, la Tarent, la Herculanum, unde eraū oteluri confortabile.

Neapărat că alte provincii, ca Tracia de exemplu, țară încă barbară, nu străluceaū prin un lux de acest fel.

Adesea încă, de a lungul drumurilor, unii proprietari se foloseaū de terenurile lor pentru a clădi hanuri, pe lângă adăposturile saū stațiunile Poștelor (*mansiones*) clădite și întreținute cu cheltuiala Statului. Acest us era general; asemenea hanuri se vedeaū mai ales în Italia și apoi pe drumul de la Dyrrachium (Durazzo) la Bizanțul și de la Utica la Cartagina, precum rezultă din Itinerariul Antonin.

La început toate stațiunile de poștă se numeaū *positiones*, de acolo și vine numele de poștă în limbile moderne. Mai târziu aū fost împărțite în categorii, *civitates*, *mutationes*, *mansiones*. După A. de Rothschild, — *Histoire de la Poste* — *mansiones* care semēnaū cu caravanseraiele orientale, se aflaū mai cu seamă pe drumurile percurse de poștile Imperiului. *Mutationes* eraū fără îndoială acele locuri unde se opreaū călătorii numai pentru a schimba trăsura saū caii, iar *Civitates* ar fi cam acelaș lucru ca și *mansiones*. Poate că eraū rezervate numai funcționarilor și cetățenilor romani. La ambele se găseaū camere, ateliere de reparație, cai de schimb. Acești cai se numeaū *Veredi*, pentru că eraū înhămați la *vereda* un fel de trăsuri ușoare.

Dacă ne amintim bine vremuri destul de recente ale istoriei noastre, ne vom aduce aminte că pe drumurile pe unde trecea poșta și aproape de popazuri, proprietarii rurali înființau asemenea case care aduceau beneficii bune; la noi ca la Romani, acele hanuri erau adesea administrate de robi.

Vorbind de oteluri, e locul de a da câte-va amănunte despre felul construcțiunii lor: ast-fel la Herculenum, aproape de casa lui Argus, am văzut un mic otel. Intrarea se face printr'un mic *atrium*, toscan, pardosit cu *opus signinum*, în centru se găsește un *compluvium* pătrat, dinaintea căruia sunt rămășițele unui *puteal*. La stânga atriului era o trecătoare, la intrarea căreia se vede o citernă, trecătoarea duce la mai multe camere, cu vergele de fier la ferestre. Clădirea era din partea aceia cu trei caturi suprapuse, de oare-ce strada înfățișa un povârniș repede în partea mării. Sub sol, se găseau mai multe săli, una din ele pare a nu fi fost luminată de cât de o deschizătură în boltă; poate că otelul a avut o mică capelă, *sacellum*, consacrată Venerei.

Am observat asemenea la Pompei hanul lui Albinus¹⁾. Casa aceasta pare a fi fost, nu numai un han, ci tot de odată și una din acele stațiuni — *mansiones* — ce le ridicase August pe drumurile consulare. Presupunerea aceasta pare aproape sigura, dacă se studiază cu atențiune clădirea și obiectele găsite acolo. Aproape de intrare era una din acele pietre de care, Romanii care nu aveau scări de călărie, se serveau pentru a încălica. Proprietarul, Albinus, își

1) Overbeck consideră casa lui Albinus nu ca un han, cum face Breton, ci ca o cârciumă.

înscrisesse numele în litere negre pe zid. Poarta, foarte vastă, avea la nivelul străzii un trotoar, pavat cu lavă și care ducea într-o curte mare, înconjurată de o bucătărie, cu cuptorul ei și de mai multe camere pentru călători. Două termopole serveau la vîndarea băuturilor calde.

În grajd se vedeau ósele cailor alături de belciugele cu care erau legați, mai departe osii și alte bucăți de care, și o vastă pivniță, luminată prin trei ferestre la nivelul pămîntului și în stare de conservare perfectă. Celelalte părți ale clădirii, sunt din nenorocire foarte derăpănate.

Un alt otel din acelaș oraș, pòrtă inscripțiunea :

«*Sitius restituit Elephantum*»
(Sitius a reînființat Elefantul)

Este óre acel Sitius un nou proprietar al hanului, sau un artist care a dres firma? Problema va rămîne neresolvată.

De asupra Elefantului, se vede o inscripție mai mare, care a rezistat timpului, pe când restul a pierit.

*Hospitium hic locatur
triclinium cum tribus lectis et commodis*

(Han. Aci se închiriază o sală de mîncare cu trei paturi, și tot ce e necesar). În cenușa vulcanică s'a găsit asemenea întipărirea celei mai mari din cele două camere, care s'a putut desena. S'aú regăsit mai multe oteluri de acest fel la Pompei, din care cel din *Via Eumachia* 15, e acoperit cu inscripții.

Nu e, de alt-minteri, nimic de remarcat în interiorul acelei case, care comunica printr-o trecătoare subterană cu casa Cârmei și cu aceea a Tridentului. Decorațiunea ei, mai

mult decât simplă, pare a dovedi că era destinată unor călători, de condițiune foarte modestă.

Printre descoperirile făcute în săpături, diarul prea învătăului Fiorelli, a atras atențiunea noastră asupra unui cap al lui Joue, în piatră de Nocera, sculptat grosolan, unor monede de bronz, balamale, țigine, trei stilete (de scris), o lingură de oală, un furgon (*rutabulum*) și a câtor-va unelte de bucătărie, sticle, greutăți de plumb, topor de fer, sape, etc.

În vechime, ca și astăzi, călătorii se serveau de *ciceroni* plătiți, mai ales pentru a vizita templele, grecești sau altele, aceștia erau adevărate lipitori, și nu mai puțin obositori decât succesorii lor moderni. În Grecia, în Asia-Mică și în alte țări, ciceronii nu vorbeau călătorilor de cât de amintirile, adevărate sau false, din vremurile eroice, le aratau, de exemplu, pretinsa cameră a Elenei, aceea a Armoniei, soției lui Cadmus, și a Ledei. În Aulida, se arată chiar o fântână aproape de care un șarpe înghițise o vrabie cu nouă puși ai săi, care simbolizau cei nouă ani cât avea să ție asediul Troei.

În alte părți, ciceronii arătau locul unde Cadmus sămănase dinții dragonului, care se transformară în tot atâția bărbați înarmați din cap până în picioare.

Cu totă inchipuita știință, cu care se făceau călăuzele în antichitate, îndată ce li se adresau întrebări într-o ordine alta decât cum erau deprinși, cădeau în cea mai mare confuziune. Atâta ignoranță, trebuia de sigur să revolte pe Romanii care se interesașă așa de viu de suvenirile istorice, în cât acestea erau chiar, precum am repetat deja, principalul scop al călătoriilor lor.

VERIFICAT
2007

Ca concluziune, constatăm că pasiunea călătoriilor, a vilegiaturei, era universală; în epoca imperială în special, ómenii păreaú a fi devenit rindunele. Ar fi cređut cineva că se temeaú se cađă tavanul pe ei și să-í strivésca. Avîntul care face pe călătorii din ńilele nństre să se íngrămădescă pe căile ferate pentru a alerga la splendida privilešte a acelor expozińiuni asupra căroră se concentréză privirile universului, póte să ne dea o idee de setea de schimbare, care muncea pe cei vechi.

Veđeńd pe moderni luńdu-se la íntrecere cu strěmoşıi noştrii, avem cu totul dreptul de a ńice că omul, sclav al instinctelor sale, nu 'şi schimbă firea, și că afară de câte-va transformări la suprafaşa numai, el se repetă și reproduce fidel stările sale anterióre, sub tóte climatele, în tóte latitudinile.

VERIFICAT
1987

VERIFICAT
2017